

İŞ HAYATIMIZIN PROBLEMLERİ

Yazan: Prof. Dr. *Hâmit Sadi SELEN*

Memleketlerin ekonomik yapısını belirtmek için coğrafya çeşitli metotlar kullanılır; çok kere dış ticaret maddeleri esas alınarak ham veya işlenmiş maddeleri fazla ihraç ettiğine göre "ziraat memleketleri", "endüstri memleketleri" gibi tefrikler yapılır. Fakat bir çok yerlerde, hususiyle otarşik hallerde bu yoldan bir memleketin ekonomik yapısı hakkında tam bir fikir edinmek kabil olmamaktadır. Ekonomik yapıyı belirtmek için, imkân bulunduğu taktirde, doğrudan doğruya iş hayatına baş vurmak hiç şüphesiz daha emin bir yoldur.

İş sözü ekonomide oldukça dar bir mâna ifade eder; kazanç için sarfedilen insan emeği, demek olup bizim rasgele iş adını verdiğimiz bir çok faaliyetler bunun dışında kalır. Coğrafyada ise iş hayatı deyince daha geniş bir mâna hatıra gelir; tabiatı bir kültür yöresi haline getiren bütün beşerî faaliyetler anlaşılır. Bununla beraber bu çok geniş, aynı zamanda çok değişik hayatın muhtelif memleketlerde gösterdiği özellikleri belirtmek için iş bölümünü ve kullanılan iş kuvvetini ön safa almak yerinde olur.

Türkiye uzun bir tarih içinde oldukça kalabalık insan kütlelerini geçindirmiş, ziraat ve sanayi hayatında ilerlemeler göstermiş, elde ettiği değerli malları uzak ve yakın ülkelerin mahsulleriyle değiştirerek refahını artırmış bir ülkedir. Bugünkü insan ve tabiat zenginliği de ona iyi bir geçim ve dünya ekonomisinde iyi bir mevki kazandıracak durumdadır. Buna göre ülkemizin iş hayatı bizi yakından alâkadar eden konulardan olduğu halde henüz sistemli bir şekilde incelenmiş değildir¹.

Daha ziyade ziraat, endüstri ve ticaret gibi ayrı ayrı kollar halinde tanıdığımız iş hayatımızı her şeyden önce toplu bir şekilde görmek ica-

[1] İş hayatımıza dair Prof. Kessler'in İktisat Fakültesi Mecmuasında neşrettiği «Türkiyenin içtimaî siyaset meseleleri» (Cild: 1, Sayı: 2, yıl: 1940) yazısı dikkate değer; fakat burada da iş hayatımızın hususiyetleri üzerinde pek durulmamış, doğrudan doğruya içtimaî siyaset meselelerine geçilmiştir. Ayrıca C. Çalgüner'in «Türkiyede ziraat işçileri» (Ankara 1943) adlı eseri ile H. Arıoğlu'nun «Memleketimizin İnsan Enerjisinden azamî istifade imkânları» (Ankara 1943) başlıklı konferansında bu konu daha özel şekilde ele alınmıştır.

beder. İş hayatı üzerinde bir yandan ırkî ve millî vasıflar, nüfusun bünyesi ve yaş hadleri, bilhassa iş bölümünün hali ve gelişme şekilleri; diğer yandan da iklim, toprak ve saire gibi coğrafi elemanlar büyük bir rol oynar. Bu sebeple bu konuyu biri sosyal diğeri tabiat şartları bakımından iki kısımda mütalâa edelim.

Bugünkü nüfusumuzun iş kudreti hakkında bizi aydınlatacak yegâne kaynak 1935 istatistikleridir¹; fakat buradaki rakamlar da ancak bazı tahliller ve karşılaştırmalardan sonra bir fikir edinmemize yardım etmektedir. Buna göre Türkiyedeki iş sahibi faal nüfus hemen hemen umum nüfusun yarısına yakın (%49) dur. Birçok memleketlerde bu nispet %42 ile %57 arasında değiştiğine göre iyi bir durumda bulunmaktayız.

Muhtelif memleketlerde faal nüfus nispeti

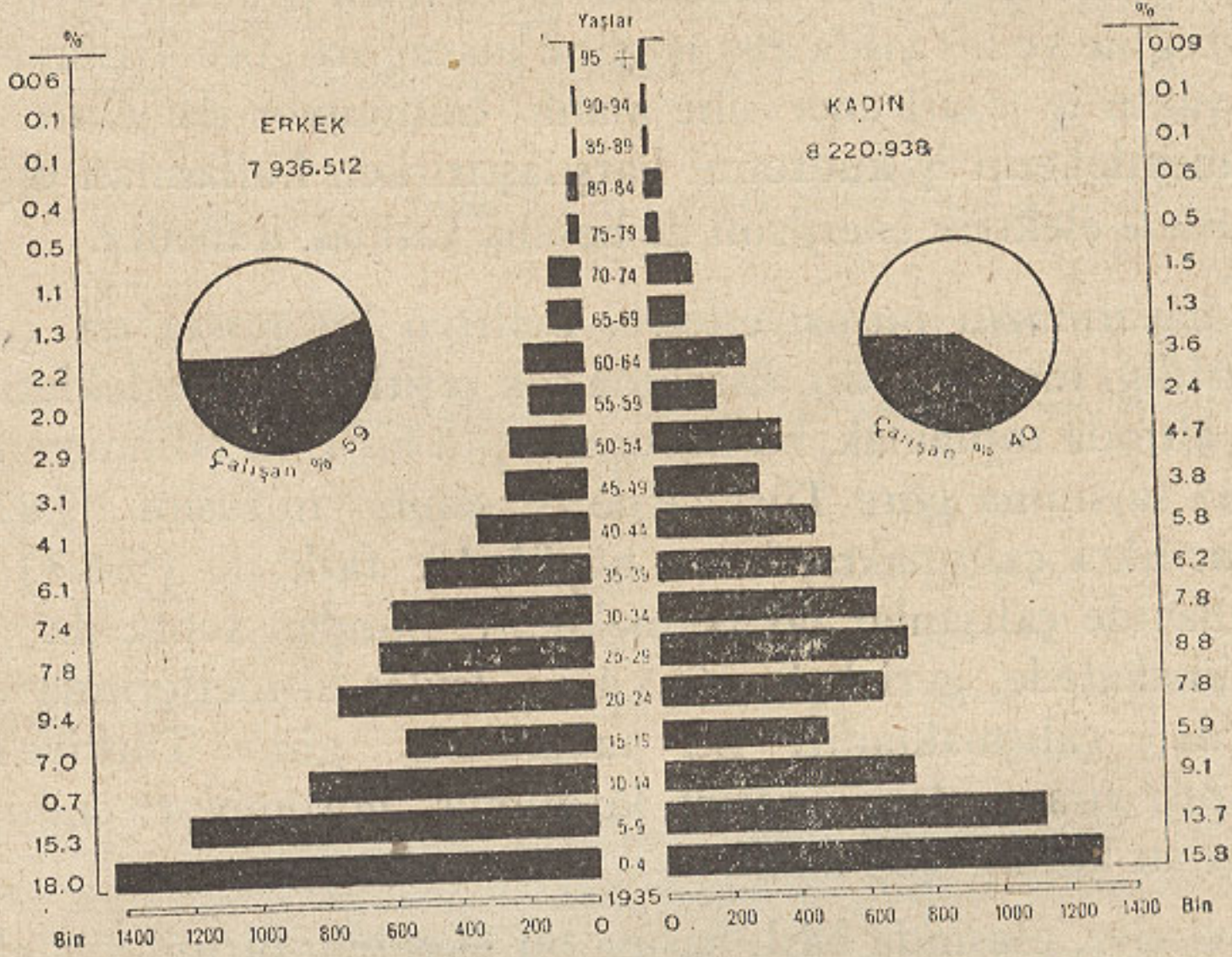
	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>	<u>Yekûn</u>
Türkiye (1935)	58 . 4	40 . 0	49 . 0
Yunanistan (1928)	64 . 1	24 . 7	44 . 2
İtalya (1931)	66 . 0	18 . 4	41 . 7
İsviçre (1930)	67 . 6	28 . 9	47 . 5
Kanada (1931)	60 . 8	13 . 3	37 . 9

Bu istatistiklerin aynı metot altında toplanmamış olduğu yekten anlaşılmalı beraber iş hayatının bazı hususiyetlerini ortaya koyduğu da şüphesizdir. Her şeyden önce Türkiye çok kadın çalıştıran memleketlerden sayılır, iş hayatını iyi organize etmiş diğer Avrupa ve Amerika memleketlerinde bir meslekte çalışan kadın nispeti ancak %30 a yükseldiği halde bizde %40 ı bulmaktadır.

Rakamları tahlile devam edince daha ciddi bir nokta ile karşılaşırız: o da çalışan nüfusun dörtte birinin 15 yaşından aşağı kız ve erkek çocukların teşkil etmesidir. Bizim istatistiklerimizde 12 yaşından yukarı bir kısım çocuklar da çalışanlar arasındadır. İş hayatımızda çocukların fazla yer almasının bir sebebi de umum nüfus içinde orta yaşlıların azlığıdır. Yaş pramidinden de anlaşıldığı üzere 1935 de 20 den aşağı yaştakiler nüfusun yarısına (%48) yaklaşır. Halkımızın daha ziyade küçük yaştaki-

[1] 1935 Genel nüfus sayımı, cilt 60 Ankara 1937. 1935 Genel nüfus sayımı albümü, Ankara 1938. İş istatistikleri, Ankara 1942, İstatistik Umum Müdürlüğü sayı 181.

lerden müteşekkil olması gelecek için ümitli olmakla beraber bugünün ekonomik kudreti için bir eksiklik sayılır. Birçok memleketlerde 20 den aşağı yaştakilerin nispeti %35 etrafında dolaştığı halde Türkiye'nin bu kadar yüksek nispet göstermesi ortalama ömrün kısalığı, hususiyle küçük yaştaki ölümlerin fazlalığı ile izah edilir. Geçirdiğimiz uzun harpleri ve istatistiklerdeki yanlışlık ihtimallerini hesaba katsak bile yaş prami-dinin umumi hali bu görüşü teyit etmektedir. ¹

1935 yılında nüfusumuzun yaş gurupları.

14 yaşından aşağı çocukların çokluğu dikkati çeker. 40—60 arasındaki erkek azlığı cilt an harbinden ileri gelmiştir. 15—19 yaşlarındaki doğum azlığı aynı zamana düşer.

Çalışan nüfus nispeti köyde ve şehirde bazı farklar gösterir. On bin-den yukarı nüfuslu merkezlerde iş sahibi olmıyanlar %64 ü bulur; fakat bu fazlalık şehirlerde kadınların büyük bir kısmının tamamıyla ev işlerine bağlı olmasından ileri gelmektedir. Çünkü şehirlerde erkeklerin %60 ı kadınların %10 u iş sahibi sayılmıştır. Halbuki diğer memleketlerde meslek sahibi kadınların daha ziyade şehirlerde bulunduğu görülür.

Çalışan nüfus üzerinde yaptığımız basit araştırmalar her şeyden önce iş hayatımızda orta yaşta erkek nüfusunun azlığını ortaya koymaktadır. Çalışan nüfusun kullandığı hayvan ve tabiat kuvvetlerinin, bil-

[1] Doğum ve ölüm nispetlerine dair istatistikler mevcut olmadığı için Türkiye'deki ortalama ömür hakkında rakkam vermek kabil olmamaktadır.

gi ve teknik seviyesinin iş hayatındaki rolü büyüktür; bununla beraber çalışan nüfus miktarı daima ekonomik yapının temelini teşkil eder. Bu sebeple çalışan nüfus nispetini çoğaltmak, bunun için de her şeyden önce ölüm nispetini azaltarak, ortalama ömrü yükseltmek zorundayız.

Bünyesi ve dağılışı hakkında umumi bir fikir edindiğimiz iş sahibi nüfus 1935 de 7.2 milyonu geçmekte idi. Bu insanların çalışma kudretini kişi iş *saati* birimiyle ifade edecek olursak ortalama günde 10 saat çalışabileceğine ve bir yılda 280 iş günü olacağına göre Türkiye günde 55 milyona yakın iş saati enerjisine malik bulunuyor demektir. Bununla beraber memleketin iş kudretini karşılaştırırken kullanılan diğer enerjileri, hususiyle elektrik enerjisini de hesaba katmak icabeder.

İş hayatımızın hususiyetlerini belirten bir nokta da, çalışan nüfusun ayrıldığı mesleklerdir. Esasında çok çeşitli olan meslekleri muayyen zümreler altında toplamak, bu hususta toplu bir fikir edinmemize yardımcı eder. 1935 sayımına göre Türkiye'de iş sahibi nüfusun %82 si ziraat ve ormancılıkta çalışmakta, bunu büyük bir fark ile (%8.3) madencilik ve sanayide çalışanlar takibetmektedir; bundan sonra da %4.3 ticaret ve münakalede, geri kalan %5.4 de devlet hizmetlerinde ve serbest mesleklerde çalışmaktadır. Bu rakamlara göre Türkiye'nin ekonomik yapısı ziraat işleri üzerine kurulmuş görünüyor; endüstri ve ticarete ayrılan kollar çok azdır.

Devletler, esasında başlı başına bir ekonomi birliği vücuda getirir, iş bölümü de bu birlik içinde incelenir, eldeki istatistikler de hep buna göredir; fakat millî ekonomi seviyesine yükselmeden önce kapalı ekonomilerde başka mahiyette bir iş bölümü vardır; bunda ziraat ve sanayi işleri şahıslardan ziyade mevsimlere göre fark eder. Ülkemizde henüz kapalı ekonomilerin devam ettiği yerlerde, ziraat hayatı içinde küçük sanatların ve nakil işlerinin de beraberce yer aldığı şüphesizdir; fakat istatistiklerde bunu belirtmek kabil olmamaktadır. Başka mesleklere ait rakamlar tamamıyla mübadele hayatı içindeki çalışmaları ifade ettiği halde, ziraatte çalışanların hepsini aynı mahiyette görmek ve göstermek pek doğru olamaz. İstihsallerinin büyük bir kısmını doğrudan doğruya kendileri sarfeden, hattâ iç pazarlara kadar bile sokulamıyan ziraat çalışmalarının nispetini belirtmek çok faydalı ise de bu yolda kaba bir tahmin için bile müşahede ve malûmattan mahrumuz.

Muhtelif mesleklerde çalışanları kadın ve erkek nispeti bakımından inceliyecek olursak, ziraat sahasında arada büyük bir fark olmadığı

görülür; sanayide kadın nispeti erkeğe nazaran yarıya iner; madencilikte, münakale ve ticaret işlerinde, devlet hizmetlerinde ise kadın nispeti büsbütün azalır. Kadınların en çok iştirâk ettikleri kısım endüstri sahası, bilhassa dokuma işleridir .

İş bölümü bakımından 10 binden yukarı nüfuslu merkezlerle küçük şehirler ve köyler arasında büyük farkların bulunması pek tbiîdir. Bu merkezlerde küçük sanatlar ve endüstri, ticaret ve ulaşım işleri ve devlet hizmetleri; buna mukabil 10 binden az nüfuslu yerlerde tarla ve bahçe ziraati, hayvancılık ve ormancılık başta gelir .

Nüfusun meslek zümreleri itibariyle ayrılışı.

		Ziraat	Maden ve sanayi	Ticaret ve münakale	Umumi ve hu- susî hizmetler
Türkiye	(1935)	81 . 8	8 . 3	4 . 3	5 . 6
Yunanistan	(1928)	53 . 7	28 . 1	11 . 7	6 . 5
İtalya	(1931)	46 . 7	28 . 7	12 . 2	12 . 4
İsviçre	(1930)	21 . 4	44 . 9	18 . 3	15 . 4
Kanada	(1931)	31 . 2	31 . 4	23 . 4	14 . 0

Türkiye'yi iş bölümü bakımından yakın memleketler ve bazı ziraî ülkelerle karşılaştırdığımız zaman ziraatte çalışan kolların çokluğu dikkati çeker. Fakat bu ülkelerin, hususiyle İsviçre ve Kanadanın ekonomik yapısındaki başkalık yalnız ziraate ayrılan kolların azlığı ile değil, bütün memlekete şamil iş bölümü ile beraber insan enerjisini tamamlayan makine kuvvetiyle beraber ölçülmek icabeder. Çünkü, bu memleketler bu sayede ziraate fazla kol ayıran memleketlerden daha üstün ziraat ve hayvan mahsulü elde etmektedir.

Türkiyenin hususiyetine ait bir nokta da iş bölümünde din cemaatlerinin aldığı mevkidir. İslâm nüfusunun %40 ı ziraatte çalıştığı halde, hıristiyanların %5i, musevilerin %1 i bu meslekte bulunur. Buna mukabil islâmların %4 ü, hıristiyanlarla musevilerin %14 ü küçük sanatlarda ve endüstride çalışır. Ticaret işlerinde ise islâmlar %2, hıristiyanlar %8, museviler %12 nispetinde iştirâk ederler. Ekonomi hayatının çok gelirliliği bir sahası olan sanayi ve ticaret işlerinde Türklerin hiç olmazsa şehirli nüfus nispetinde aynı yeri alması, diğer unsurlardan aşağı kalması beklenir. Bu nispetler bize, iş hayatımızda bir zümre probleminin hâlâ mevcut olduğunu gösterir.

İş hayatımızın ekonomik yapısını böylece belirttikten sonra, şimdi de tabiat şartlarının tesirlerini araştıralım: iş hayatı her ne kadar sosyal bir hâdise ise de, tabiat tesiri altında bulunduğu da şüphesizdir; fakat bu tesir medeniyet seviyesine göre azalır, çoğalır. İklim şartlarının, hususiyle mevsimlerin iş hayatının devamı üzerinde büyük rolü vardır. Ziraat hayatı için pek tabii görülen bu hal endüstri sahasında da kendini gösterir. Yılın muhtelif mevsimlerindeki işçi verimi üzerinde incelemeler yapanlar, en verimli iş hayatının 0° ile 20° sıcaklığında elde edildiğini görmüşlerdir. Bu ölçüyü biraz daha genişleterek bizde 25 dereceden yukarı sıcaklıkların ve 0° dan aşağı soğukların hüküm sürdüğü zamanlar iş veriminin azalacağını kabul edebiliriz.

Ülkemizin ancak muayyen yerlerinde iş hayatını sarsan 25° den yukarı tropikal sıcaklar hüküm sürer, bu sebeple bazı yerlerde halk yazın yaylalara ve serin yerlere göç etmekle kendini sıtma ve sıcaktan kurtarmış, hem de bütün mevsimleri çalışmakla geçirmiş olur. Fakat iş hayatı üzerinde asıl şiddetli soğukların tesiri ziyade olduğundan kış ayları, gerek ziraat ve gerek sanayi hayatında iş veriminin azaldığı zamandır. Şiddetli soğukların devam müddeti yer yer değiştiğinden muhtelif bölgelerde ayrı ayrı iş takvimleri meydana gelmiştir ki, bunlar üzerinde henüz etraflı incelemeler yapılmamıştır. kış mevsimindeki uzun tatiller faydalı olmakla beraber bu zamanların vaktiyle küçük ev sanatlarında olduğu gibi, kapalı yerlerdeki işlerle kıymetlendirilmesi iş hayatımızda daima düşünülemez icabeden bir noktadır.

İklim şartları, devamlı iş hayatı isteyen endüstri sahasında da tesirini gösterir. Umumiyetle Türkiye iklimleri her türlü endüstrinin gelişmesine elverişlidir; sanayi hayatı sıcaklık ve soğukluktan ziyade kuraklıktan müteessir olmaktadır. Güney ve güney-doğu Anadolu'da yazın kısa bir zaman çalışma güçleşirse de, bunu birtakım tesislerle önlemek kabildir. Hattâ bu bakımdan, soğukların şiddetinden kışın bir iki ay işlerin durduğu, kuzey ve doğu Avrupadan daha iyi durumdadır.

Türkiyenin iklim şartları, alçaklık ve yükseklik farkları çok daha geniş ülkelerde beklenen tabiat çeşitliliğini meydana getirmiştir; bu hal canlı bir ticaret hayatına imkân verdiği gibi, muhtelif bölgelerde birtakım iş ihtisasları vücuda gelmesine sebep olmuştur ki, bütün bunları iş hayatımız için müspet bir vasıf olarak alabiliriz. Bununla beraber, tabiat şartlarında az çok bir *istikrazsızlık* dikkati çeker, iklim yıldan yıla büyük değişiklik gösterir; hususiyle yağışların zaten az olduğu istep bölgelerinde zaman zaman şiddetlenen kuraklık neticesi yalnız toprak mahsulleri azalmakla kalmaz, hayyanların beslenmesi de güçleşir. Aynı zamanda kenar bölgelerde şiddetli sıcaklık farkından ve yağışlardan meydana ge-

len seller ve taşkınlar da iş hayatını sarsmaktadır.

İş hayatımız üzerine menfi tesir yapan tabiat şartlarının, hattâ bunlarla ilgili sayılan sıtma gibi hastalıkların daha ziyade geri ve usulsüz bir iş hayatının neticesi olarak vücut bulduğu anlaşılıyor. Meselâ ağaç ve çalı tahribatı birçok yerlerde kaba taprakların sürüklenmesine, çıplak kayaların meydana çıkmasına, arazinin toprakça fakirleşmesine sebeb olmuştur. Yine ağaç tahribatının bir neticesi olarak kenar bölgelerde, çukur ovalarda birçok ırmaklar yataklarını doldurarak etrafa taşmakta, meydana gelen bataklıklar ise sıtmayı arttırmaktadır. İş hayatımızın iyi organize edilmesi ve kültür seviyesinin yükselmesiyle onların önleneneğine şüphe yoktur.

Ülkemizde sık sık görülen bir hâdise de zelzelelerdir. Fakat zelzele- nin iş hayatı üzerinde devamlı bir tesiri olmadığı ileri sürülebilir. Yeryüzünde zelzelenin çok veya az olduğu yerler vardır, Türkiye orta derecede bir zelzele sahası sayılır. Şurasını da aydınlatalım ki, zelzele ihtimali ülkemizin her tarafında aynı değildir. Hasılı ülkemizde tabiat şartları yer yer büyük değişiklikler göstermekle beraber umumiyetle iş hayatımız üzerinde menfi bir tesir yapmatkan uzaktır; mevcut engeller insan eliyle düzeltilebilecek şeylerdir. Coğrafyacılara yüksek kültür ve çok verimli iş hayatı için lüzum gösterdikleri iklim şartlarını ülkemizde buluruz.

İş hayatı durmadan değişen bir varlıktır; bu değişikliğin en bariz şekli iş bölümünde, aynı zamanda tabiat kuvvetinden faydalanmada görülür. İş hayatımızın gidişini eski ve yeni istatistikleri karşılaştırmakla öğrenebiliriz, bunun için de yeni istatistikleri beklemek icabediyor. Millî ekonomi hareketleri ile beraber iş bölümünün de geliştiği, endüstri, madencilik ve ormancılık alanlarına yeni unsurlar katıldığı şüphesizdir. Bununla beraber bilhassa madencilik ve ormancılık sahasında devamlı ve meslek sahibi işçi dâvası henüz problem halindedir.

Bugünkü duruma göre, hususiyle endüstri ve yapı işlerinde iyi yetişmiş, meslek sahibi işçilerin azlığı başlıca problemlerden birini teşkil etmektedir. İşçilerimizin çoğu aslında ziraatte çalışan mevsim amelleri mahiyetindedir. Ziraatımızda meslekî bir iş bölümünden ziyade mevsimlere göre bir iş hareketi hüküm sürer; bunun neticesi olarak toprak işlerinin muayyen ve kısa zamanlarda toplandığı dağlık bölgeler halkı, boş zamanlarını eskiden beri ziraat işlerinin daha uzun sürdüğü çukur bölgelerdeki ziraat işlerinde ve şehirlerde geçirirlerdi. Şimdi aynı elementler bugünün daha fazla maharet isteyen endüstri ve türlü yapı işlerinde çalışmaktadırlar. Bu hal bizi gerek ziraat hayatında, gerek diğer sahalarda bir çok problemlerle karşılaştırır.

Henüz birçok memleketlerde iş hayatının daha ziyade insan koluna dayandığı, su ve rüzgâr gibi tabiat kuvvetlerinden basit bir şekilde faydalandığı görülür; fakat bütün ileri memleketlerde daha çok makine ve enerji kaynaklarına dayanan bir iş hayatı göze çarpar. Bu fark iş bölümünde de kendini gösterir; sırf kol ve hayvan kuvvetine dayanan yerlerde iş bölümü az ve nispetsiz olduğu halde, makine kuvvetinin hâkim bulunduğu yerlerde çok geniş ve muntazam bir iş bölümü kendini gösterir. İş hayatımızı bu bakımdan incelemek ise başlı başına bir araştırma konusudur.

Ankara, mart 1944.

Yeryüzünde her yıl 700 milyon kişi sıtmadan hastalanmaktadır. Bu, dünya nüfusunun üçte biridir. 6 milyon kişi de sıtmadan ölüyor. Eski zamanlarda hiç şüphesiz sıtmalılar ve sıtmadan ölenler bundan çoktu. Fakat bugün, korunması bilinen, devası olan bu hastalığa tutulmak ve ölmek bizim için çok acıdır.